

Komorbiditet poremećaja ponašanja učenika

Siniša Opić
Srednja škola Novska

Sažetak

Fenomenologija poremećaja ponašanja pokazuje da postoji široka lepeza manifestacijskih oblika. Tako su neki učenici fizički ili verbalno agresivni, prkosni, nametljivi, nezainteresirani ili su pak povučeni, potišteni i sl. Najčešće se učenik ističe određenim ponašanjem koje je dominantno i čini najveći problem u radu s njim i u odnosima sa zajednicom. Međutim, često se uz to ponašanje očituju i određena druga ponašanja, koja su također uočljiva. Riječ je o komorbiditetu, odnosno o očitovanju više oblika poremećaja ponašanja istog učenika. Navedeni pojam preuzet je iz srodnih znanosti koje proučavaju utjecaj i posljedice tog fenomena. Proučavanje komorbiditeta oblika poremećaja ponašanja unutar pedagogije ima ulogu u izučavanju pedagoške trihotomije (fenomenologije, etiologije i pedagoške prevencije). Komorbiditet oblika poremećaja ponašanja posebice je važan sa stajališta provedbe specifičnih mjera pedagoške prevencije za određeni oblik/oblike ponašanja. Tako se često pod manifestiranim oblikom ponašanja krije cijela lepeza ostalih oblika koji podrazumijevaju određeni preventivni specifikum. Upravo izučavanje komorbiditeta oblika poremećaja ponašanja fenomenološki opisuje problem u cjelini, daje etiološki uvid te usmjerava pedagošku prevenciju na manifestacijske oblike ponašanja. Rezultati ovog rada idu u prilog tomu.

Ključne riječi: komorbiditet, aktivni i pasivni oblici poremećaja ponašanja, pedagoška prevencija, ambivalentno ponašanje

1. Uvod i tematika

Poremećaji ponašanja učenika sve su više medij-ski, znanstveno i stručno eksponirani, što upućuje na potrebu detaljnijeg izučavanja tog fenomena. Učitelji se sve češće susreću s učenicima koji su agresivni, nasilni, prkosni, hiperaktivni, koji bježe s nastave i sl. Sve šira lepeza manifestacijskih oblika poremećaja ponašanja otežava provedbu specifičnih mjera pedagoške prevencije. Svaki oblik ponašanja podrazumijeva opće pedagoško-preventivne zako-

nitosti, ali i određene preventivne postupke koji su preventivni specifikum za određeni oblik ponašanja. Primjerice, provedba prevencije nije jednaka za agresivnog učenika i za potištenoga ili prkosnog učenika. Da bismo mogli pedagoško-preventivno djelovati, potrebno je utvrditi o kojemu/kojim je oblicima ponašanja riječ. Međutim, najčešće je riječ o više oblika ponašanja istog učenika, koji u određenoj mjeri i relaciji određuje potrebne mjere učinkovite pedagoške prevencije (komorbiditet). Kao pedagoška osebnost u izučavanju trihotomije poremećaja ponašanja učenika (etiologije, fenome-

nologije i pedagoške prevencije) komorbiditet nije znanstveno ni stručno elaboriran. Tom fenomenu, kao i u drugim znanostima (npr. u medicini, psihijatriji, psihologiji), potrebno je unutar pedagogije pridati znanstvenu i stručnu pozornost radi provedbe uspješne i učinkovite pedagoške prevencije.

2. Komorbiditet oblika poremećaja ponašanja

Komorbiditet oblika poremećaja ponašanja podrazumijeva očitovanje više oblika poremećaja ponašanja u istog učenika. Riječ je o čestoj pojavi da učenik u kojega se očituje poremećaj ponašanja zapravo pokazuje niz oblika ponašanja koji znatno otežavaju provedbu specifičnih mjera pedagoške prevencije. Komorbiditet oblika poremećaja ponašanja možemo podijeliti u tri skupine:

1. komorbiditet aktivnih oblika poremećaja ponašanja,
2. komorbiditet pasivnih oblika poremećaja ponašanja,
3. komorbiditet aktivnih i pasivnih oblika poremećaja ponašanja.

Ad 1. Najčešća podjela poremećaja ponašanja jest podjela na aktivne i pasivne oblike. Aktivni su oblici oni koji su svojim intenzitetom, načinom i manifestacijskim oblikom prilično uočljivi. To su ponašanja koja na aktivan način narušavaju odgojno-obrazovni proces, štete učeniku u kojega se očituju, ali i ostalim sudionicima odgojno-obrazovnog procesa. Aktivne oblike poremećaja ponašanja lako je uočiti jer su njihova obilježja nametljivost i naglašena potreba za pažnjom. To se najčešće postiže fizičkom ili verbalnom agresivnošću, bježanjem s nastave, hiperaktivnošću, nediscipliniranošću itd.

Učitelji su često svjedoci da su npr. fizički agresivni učenici također i hiperaktivni, prkosni, verbalno agresivni, bježe s nastave, skiću se, puše, konzumiraju alkohol ili se čak drogiraju. Iz tog je primjera očito da se pod fizičkom agresivnošću učenika kao podoblikom poremećaja ponašanja zapravo krije cijela lepeza aktivnih oblika poremećaja. Prosudujući koji oblik poremećaja ponašanja pokazuje određen učenik, učitelji katkad objedinjuju niz aktivnih oblika koji habitiraju unutar određenog oblika. Upravo je zadaća fenomenoloških istraživa-

nja da analiziraju pojavu komorbiditeta oblika poremećaja ponašanja kako bi se mogle provoditi specifične mjere pedagoške prevencije. **Aktivni oblici poremećaja ponašanja svojim aktivnim načinom manifestiranja određenih oblika ponašanja zahtijevaju određene razlike u provedbi specifičnih mjera pedagoške prevencije.** Iako sukus pedagoške prevencije objedinjuje poremećaje ponašanja, ipak je potrebno naglasiti da je svaki određeni oblik poremećaja ponašanja specifičan i jedinstven te zahtijeva provedbu određenih specifičnih mjera. **Što sve dublje ulazimo u analizu komorbiditeta oblika poremećaja ponašanja, to ćemo imati bolji fenomenološki prikaz nužan za provedbu učinkovite pedagoške prevencije.**

Da bismo to bolje objasnili, navest ćemo "sliku" ponašanja učenika 7. razreda koji, prema prosudbi njegove učiteljice, pokazuje fizičku agresivnost.

"Učenik je često drzak na satu i u razgovoru izrazito vulgaran i bezobrazan. Odbija suradnju i prkosan je. U komuniciranju s ostalim učenicima nastoji dominirati, a ako mu to ne uspijeva, tada šakama nastoji riješiti problem. Često je razdražljiv, ne može se kontrolirati, nezainteresiran je na satu, upada u riječ, hoda po razredu za vrijeme nastave te ima velik broj neopravdanih sati. U posljednje vrijeme sve češće bježi s nastave i odlazi u kafiće, gdje se često može vidjeti u alkoholiziranom stanju."

Iz tog je opisa očit komorbiditet cijelog niza aktivnih oblika poremećaja ponašanja. Svojom lepezom aktivnosti (u određenom intenzitetu) komorbiditet aktivnih oblika poremećaja ponašanja ima intenciju daljnjeg razvoja ostalih oblika. Bez pravodobne pedagoške prevencije komorbiditet oblika poremećaja ponašanja se širi i time umanjuje mogućnost provedbe učinkovite prevencije.

Ad 2. Komorbiditet pasivnih oblika poremećaja ponašanja objedinjuje pasivna ponašanja kao što su povučenost, plašljivost, potištenost, plačljivost, rastresenost i sl. Pasivni oblici poremećaja ponašanja ne očituju se na aktivan način, već pasivno nanose najviše štete učeniku koji ih pokazuje (psihoze, neuroze, depresije), ali štete i cjelokupnome nastavnom procesu. Košiček i Košiček (1965) od pasivnih poremećaja ponašanja razlikuju plašljivost, povučenost, potištenost i nemarnost, a od aktivnih nametljivost, prkos, agresivnost i laž.

Svojom odsutnošću, neaktivnošću, razočaranošću, tugom, potisnutim bijesom ili nezadovoljstvom neki učenici narušavaju svoj zdravi psihofizički razvoj karakterističan za njihovu dob. Iako na prvi pogled takvi učenici i nisu velik problem, oni su još opasniji od učenika koji pokazuju aktivne oblike poremećaja ponašanja jer je riječ o daljnjem razvoju psihičkih disfunkcija.

Komorbiditet pasivnih oblika poremećaja ponašanja česta je pojava. Tako su učenici koji su povučeni često i plašljivi, potišteni, rastreseni na nastavi, ne mogu se koncentrirati, odsutni su, nekomunikativni, plačljivi i sl.

Donosimo opis učenice 4. razreda koji, prema prosudbi njezine učiteljice, manifestira povučенost.

“Ivana je često duhom i tijelom odsutna i negdje je u svom svijetu. Ne komunicira s ostalim učenicima. Često se ne može koncentrirati. U razgovoru s njezinim roditeljima saznajem da je kod kuće također tužna i potištena. Pokatkad noću plače. Plaši se kad netko više u njezinoj blizini.”

Sukladno determiniranim pasivnim oblicima poremećaja ponašanja opisanim u prethodnom primjeru, učenica Ivana pokazuje potištenost, plačljivost, rastresenost i povučенost.

Ad 3. Komorbiditet aktivnih i pasivnih oblika poremećaja ponašanja podrazumijeva njihovo istodobno očitovanje. Povučeni učenici koji su nekomunikativni, depresivni, potišteni i usamljeni katkad iznenada “puknu” pokazujući razne aktivne oblike poremećaja ponašanja kao što su fizička agresivnost (nasilje), nediscipliniranost, bježanje s nastave, skitnja i sl. Manifestiranjem više pasivnih oblika oni suprimiraju negativne emocije koje u određenom trenutku kulminiraju tako da učenici pokazuju izrazito aktivna ponašanja. Riječ je o **supresiji emocija** koja ima izrazito negativne posljedice. U određenom trenutku kulminacije učenik doživi “eksploziju suprimirajućih emocija”, a posljedica toga mogu biti izrazito aktivni oblici poremećaja ponašanja. Česta je antipedagoška pojava pokušaj da se agresivni učenici raznim rigidnim postupcima i metodama pokušavaju “smiriti” i učiniti mirnima i povučениma. Možda učitelju to i uspije na određeno vrijeme, ali supresija emocija je izuzetno opasna pojava jer se ne može predvidjeti vrhunac i kulmina-

cija negativnih suprimirajućih emocija. **Posljedica komorbiditeta aktivnih i pasivnih oblika poremećaja ponašanja jest često izrazito visoka intermitencija ponašanja koja svojom nepredvidivošću uzrokuje izrazito akutna ponašanja.**

3. Istraživanje

3.1. Cilj istraživanja i hipoteze

Cilj rada je upozoriti na pojavu komorbiditeta oblika poremećaja ponašanja primjenom rezultata prethodnog istraživanja. Statistički dominantni aktivni i pasivni oblici ponašanja (fizička agresivnost i povučенost) razmatrani su sa stajališta njihova komorbiditeta s ostalim oblicima ponašanja.

Dobiveni podaci prezentirani su na manifestnoj razini, i to pomoću apsolutnih frekvencija i postotaka.

U radu su postavljene ove hipoteze:

H1 – očekuje se široka lepeza oblika komorbiditeta fizičke agresivnosti s ostalim aktivnim oblicima ponašanja

H2 – postoji komorbiditet pasivnih oblika poremećaja ponašanja

H3 – komorbiditet dominantnoga manifestacijskog pasivnog oblika poremećaja ponašanja (potištenost) u značajnoj je mjeri povezan s aktivnim oblicima poremećaja ponašanja.

3.2. Uzorak ispitanika

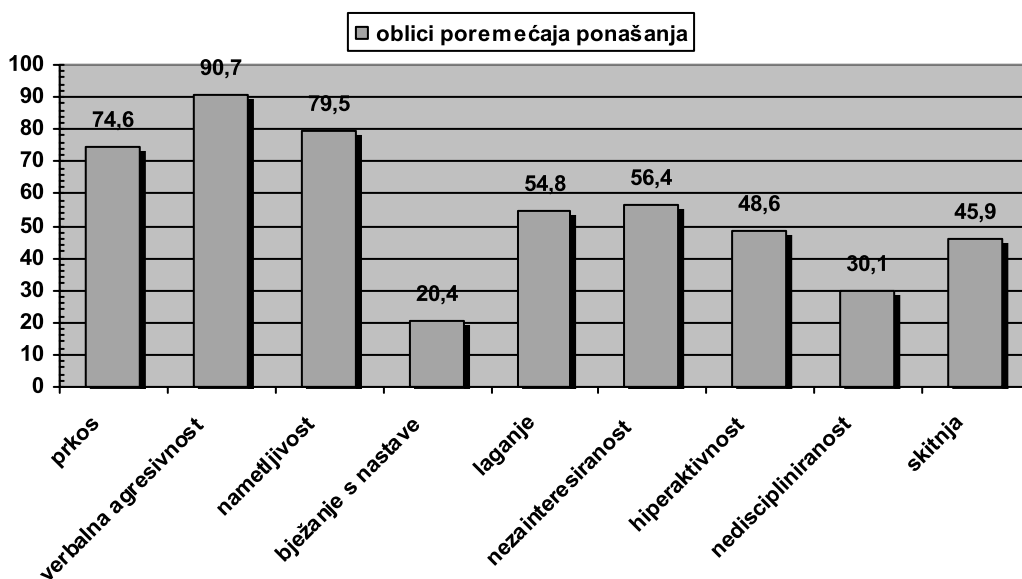
Rezultati istraživanja učestalosti oblika rizičnoga socijalnog ponašanja (Opić, 2000) pokazali su fizičku agresivnost kao dominantan oblik poremećaja ponašanja učenika. Na ukupnom uzorku od 5 686 učenika iz osam matičnih škola na području Sisačko-moslavačke županije, prema prosudbama 97 učitelja (razrednika), 67 učenika (55,8 %) determinirani su kao fizički agresivni. Sukladno dobivenim rezultatima, dominantan pasivni oblik poremećaja ponašanja bila je povučенost (26 učenika, odnosno 21,7 %).

3.3. Rezultati istraživanja

Sukladno hipotezi H1, očekuje se široka lepeza komorbiditeta fizičke agresivnosti s aktivnim oblicima poremećaja ponašanja. Upitnik koji su popunjavali učitelji sastojao se, između ostaloga, u tome da prepoznaju sve oblike poremećaja ponašanja koje pokazuje njihov učenik, te da u sljedećem pi-

tanju izdvoje samo jedan, dominantan oblik, odnosno ponašanje koje im stvara najveće i najteže probleme. Tako su učenici koji su dominantno pokazivali fizičku agresivnost također bili verbalno agresivni, prkosni, nametljivi, hiperaktivni, nedisciplinirani, nezainteresirani te su lagali, bježali s nastave te skitali.

GRAFIKON 1. KOMORBIDITET FIZIČKE AGRESIVNOSTI S OBLICIMA POREMEĆAJA PONAŠANJA

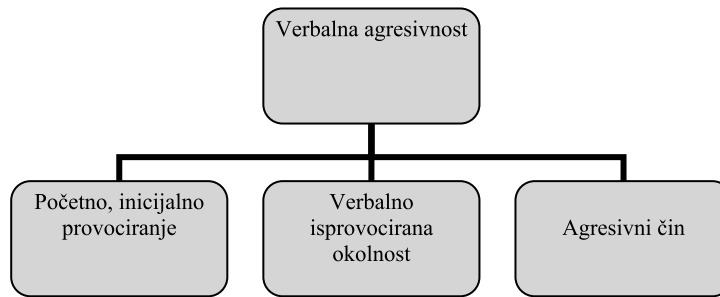

Iz dobivenih podataka očito je da fizičku agresivnost učenika prati široka lepeza manifestacijskih aktivnih oblika poremećaja ponašanja koji su, ovisno o intenzitetu i intermitenciji, sastavni dio agresivnosti. Tri dominantna oblika komorbiditeta fizičke agresivnosti jesu verbalna agresivnost (90,7 %), nametljivost (79,5 %) i prkos (74,6 %).

Price i Everett (1997) u istraživanju nasilja provedenome u američkim osnovnim školama, uz dominantnu fizičku agresivnost, utvrdili su da na ukupnom uzorku učenika 26 % njih pokazuje verbalnu agresivnost (psovke, uvrede). Nerijetko osobe

“izvana”, koje dolaze nekim poslom u školu, budu neugodno iznenađene kad na školskim hodnicima čuju učenički način komuniciranja. Pitanje koje proizlazi iz toga glasi: “Što ta djeca uče u školi?”

Verbalna agresivnost najčešće prethodi fizičkoj agresivnosti te je njezin sastavni dio prije i za vrijeme agresije. Učenici koji su agresivni provociraju raznim psovkama i vrijeđanjima kako bi inicirali fizički sukob te u njemu dominirali. Dominaciju fizički agresivnog učenika možemo promatrati u tri faze verbalne agresivnosti predočene shemom.

Prva faza odnosi se na početno, inicijalno provociranje, ne odveć grube uvrede i psovke. Cilj je raznim pejorativnim načinima izražavanja skrenuti pozornost na sebe te naglasiti neslaganje s potencijalnom “žrtvom” dominaciju nad njom.

Druga faza odnosi se na verbalno isprovociranu okolnost koja prethodi samoj fizičkoj agresivnosti. Riječ je o težim psovkama, uvredama, ponižavanjima koja dovode do samog čina agresije prema drugoj osobi. Često je u toj fazi verbalna agresivnost točka kulminacije na kojoj počinje fizički napad na određenu osobu (učenika). Verbalnom agresijom učenik ispituje i provjerava svoju moć i snagu druge osobe, i što se ona slabije odupire verbalnim napadima, to će fizička dominacija napadača biti izraženija. Zapravo se intenzitetom verbalne agresivnosti odmjerava nadmoć nad potencijalnom “žrtvom” agresije.

Treća se faza odnosi na sam agresivni čin, koji je popraćen verbalnim ponižavanjima i vrijeđanjima. Često je tijekom fizičke agresije razina verbalne agresivnosti poticaj za intenzitet nanošenja ozljeda.

Međutim, nije uvijek verbalna agresivnost sastavni dio fizičke agresivnosti. Neki učenici nisu fizički agresivni, ali su zato izrazito brutalni u komunikaciji s ostalim učenicima ili s nastavnicima. Najčešće je riječ o fizički slabijim učenicima koji svoju nadmoć, dominaciju i hijerarhijski status unutar određene grupe ili razrednog odjela nastoje ostvariti načinom komuniciranja.

Hoghughy (1992) navodi pokazivanje verbalne agresivnosti kao namjerno usmjeravanje agresivca koji provocira određenu osvetu. U tom smjeru verbalna se agresivnost pojavljuje ako se određenoj osobi ne sviđa neki učenik te mu njegovo ponašanje ide na živce pa razvija određeni antagonizam prema njemu. Verbalno agresivan učenik spreman je i

na fizičko nasilje kako bi osjetio zadovoljstvo da je drugi učenik ponižen i povrijeđen. Upravo je u tome važna pedagoška prevencija da usmjerava učenike na nenasilno rješavanje sukoba te na prihvaćanje drugačijeg mišljenja i stajališta.

Sljedeći oblik ponašanja u visokom komorbiditetu s fizičkom agresivnošću jest nametljivost (79,5 %). Nametljivost kao oblik poremećaja ponašanja za učitelja je velik problem u realizaciji nastave. Kako bi bili zapaženi i primijećeni, nametljivi učenici, učestalim upadicama, neprimjerenim komentarijama, zapitkivanjem i dobacivanjem “upadaju” u riječ učitelju. Te su upadice malokad povezane s nastavnim sadržajem, već su u korelaciji s učenikovim suprotnim stajalištima, razmišljanjima o određenoj temi ili su rezultat potrebe za povezivanjem sa sadržajima koji su u interesu učenika. To i ne bi toliko ometalo nastavu da je nametljivost usko povezana s nastavnim materijom. Nametljivost označava “naglašenu težnju učenika za isticanjem, upadanjem u riječ drugima, neprestanim zapitkivanjem, hvalisanjem, prenemaganjem, lakrdijašenjem...” (prema Uzelac, 1995a, 112). Nametljivog učenika nastavnik uočava jer ga on stalno nešto zapitkuje, “dobacuje” i nastoji privući pozornost i biti zapaženiji od ostalih učenika u razredu. Košiček i Košiček (1965, 436), opisujući nametljivo ponašanje, zaključuju da “svi oblici nametljivog ponašanja imaju zajednički cilj: privući na sebe pažnju svoje okoline, zabaviti sobom ljude oko sebe, istaći se po svaku cijenu, upasti ljudima u oči, iskočiti iznad prosjeka, biti osobito zanimljiv, upravo senzacija, predmet tuđeg divljenja pa i zavisti”. Bašić, Koller-Trbović i Žižak (1993) opisuju nametljivo ponašanje učenika koje se obično viđa u razmažene djece kojoj nedostaje samopouzdanja i prihvaćenosti, pa se stoga ne znaju ponašati na konstruktivan način.

Komunikacija između učenika koji je nametljiv i ostalih učenika često rezultira verbalnim sukobima. Nametljiv učenik ne želi odustati od dominacije unutar razrednog odjela te stalnim ometanjem nameće razredu svoj način komunikacije. To uvelike narušava radnu atmosferu i koncentraciju ostalih učenika i učitelja u izvođenju nastave. Nametljivost možemo promatrati, i u skladu s tom činjenicom pedagoški preventivno djelovati, kao potrebu za isticanjem, dokazivanjem učenika kao ravnopravnoga ili dominirajućeg člana razrednog odjela. Ako učenik postiže loš uspjeh u školi, sama nametljivost kao oblik poremećaja ponašanja manje je alarmantna nego indiferentnost učenika prema određenim nastavnim sadržajima.

Prekop (1995) opisuje ponašanje djece koja su pohlepna za vlašću. Takva djeca imaju izraženu okrenutost prema vlastitoj ličnosti, nepopustljive zahtjeve i stalnu potrebu da budu u središtu pažnje. Takvo dijete ne pokazuje nikakvu suzdržanost prema tuđoj imovini ili prema nepoznatim ljudima te stalno provjerava kako može svladati okolinu: "Kod neizbježnog neuspjeha reagira zanovijetanjem i prigovaranjem" (Prekop, 1995, 47).

Prkos je aktivni (ovisno može biti i pasivni) oblik poremećaja ponašanja koji znatno narušava nastavni proces. Prkosno dijete odbija ispunjavati školske obveze, često je verbalno i fizički agresivno, naglašava svoj bunt prema školi, učitelju, ravnatelju, školskim kolegama, društvu i sl., svadljiv je, arogantan, bezobziran, često odbija komunikaciju... Prkosno ponašanje možemo promatrati kao prvu fazu evolucije agresivnog ponašanja. Deskriptivne fenomenološke analize prkosnog ponašanja operiraju dvjema grupama prkosnog ponašanja (prema Uzelac, 1995b, 108): otvorenim i prikrivenim prkosom. Otvoreni prkos učenika odnosi se na odbijanje zadovoljenja zahtjeva učenika, galamu, uporan plač bez opravdanih razloga, napade "bijesa", iritirajuće udaranje nogama o pod, lupanje šakom po stolu, valjanje po podu i sl. Učenici koji pokazuju prikriveni prkos površno obavljaju ili izbjegavaju školske obveze, nekontrolirano mokre, indiferentni su na kazne i općenito se ponašaju na "nižoj razini" (Uzelac, 1995b).

Bašić, Koller-Trbović i Žizak (1993, 62) naglašavaju da pod prkosnim ponašanjem "dijete želi skrenuti pažnju na sebe, postići posebne povlastice

i sl., zato takvo ponašanje, manifestirano u ekstremnom obliku, ne treba podržavati, već sprečavati, preusmjeravati i poticati razvoj odgovarajućih oblika ponašanja".

Prkos učenika je "aktivni otpor djeteta, a prepoznaje se najčešće po tome što učenik odbija udovoljiti nekom opravdanom zahtjevu ili mu udovolji tek djelomično" (Uzelac, 1995, 112). Campbell i sur. (1991, prema Uzelac 1995b, 108) prkosno ponašanje u svojim radovima promatraju kao disocijalno ponašanje učenika. Dodge i sur. (1994, prema Uzelac, 1995b) prkosno ponašanje smatraju svojevrsnom osornošću.

Uzelac je (1995b) na uzorku od 31 učenika osnovne škole, za koje su krajem 4. razreda njihovi razrednici prosudili da pokazuju rizično socijalno ponašanje, te na kontrolnom uzorku od 41 učenika, za čije je ponašanje u isto vrijeme procijenjeno da nije rizično, analizirao doprinos prkosnog ponašanja učenika takvim prosudbama. Rezultati su pokazali da je prkosno ponašanje učenika osnovne škole samo po sebi nedovoljan kriterij za pravodobnu identifikaciju njihova rizičnoga socijalnog ponašanja. Autor elaborira i problem objektivnosti/ subjektivnosti prosudbe prkosnog ponašanja učenika. Subjektivnost koja se ogleda u minimiziranju prkosnog ponašanja učenika nije svojstvena samo učenicima nego, ništa manje, i njihovim roditeljima, te su ujedno i prosudbe nastavnika odnosno razrednika samo relativno objektivne.

Prkos učenika treba promatrati kao prvi stadij razvoja agresivnosti u učenika te je on često sastavni dio fizičke i verbalne agresivnosti. To učitelju treba biti znak da prkosno dijete treba animirati za rad i pripadnost razrednom odjelu te transformirati prkos u pozitivne, društveno poželjne oblike ponašanja. Tijekom svog rada u osnovnoj i srednjoj školi često sam percipirao učenike koji su prkosni, gotovo bijesni na sve oko sebe, te odbijaju pomoć. Analogno činjenici da odbijaju pomoć, oni ujedno i vape za njom. Uloga je učitelja da im pomogne tako da smanji njihov bijes, neadaptiranost, bunt, pobunu, "rat" protiv svih, a ujedno i protiv samih sebe (ambivalentno ponašanje).

Sljedeći je primjer učenika 2. razreda srednje škole koji je prema prosudbi njegova razrednika izrazito prkosan i agresivan.

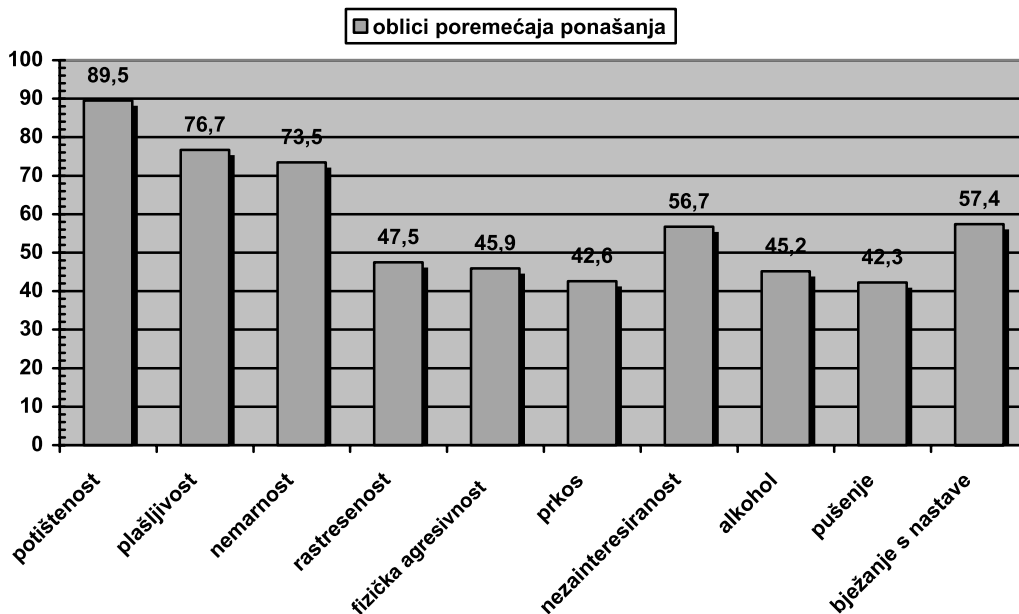
Razrednikov opis učenika glasi: “Učenik tijekom nastave uvijek ima suprotno stajalište, razmišljanje o određenim temama te je izrazito nepopustljiv u svojim pogrešnim razmišljanjima. Njegov prkos očituje se posebice u odnosu s ostalim učenicima, s kojima često ulazi u verbalne, ali i fizičke sukobe. Iako i sam jedva vjeruje u ono oko čega se sukobljava s ostalim učenicima, on je izuzetno isključiv i nepopustljiv. To u drugih učenika, ali i u većine nastavnika, izaziva averziju prema njemu. Za vrijeme nastave često upada u riječ nastavniku i proturječi mu, često na izrazito vulgaran način. Učenik također zbog svog ponašanja postiže i loše rezultate u učenju.”

Učenikov opis, doživljaj sebe i drugih svodi se na sljedeće: “Nitko me ne razumije i svi su glupi; profesori su prema meni nepravedni i često me kažnjavaju. Svijet je pun nepravde i najviše bih volio pobjeći na pusti otok gdje me nitko ne poznaje. Svi imaju nešto protiv mene i tako se i ponašaju: kad god nešto pred razredom kažem, svi su protiv mene. Bez obzira na sve, neću im popustiti, nemam prijatelja jer su svi glupi i ne shvaćaju o čemu govorim. Jedva čekam da odem iz ove škole.”

Iz navedenih opisa razrednika i učenika očito je da učeniku treba pomoći u njegovu ponašanju, odnosno komunikaciji i interakciji s okolinom. Međutim, iz opisa doživljaja učenika ne vide se poduzete preventivne mjere niti njihovi rezultati. To je opasno za mogući daljnji razvoj oblika poremećaja ponašanja i iskrivljenog doživljavanja svijeta oko sebe. Budući da je riječ o adolescentu, nakon završetka srednje škole ostat će sam, bez ikakve supervizije, u društvu koje ne razumije i protiv kojega se želi boriti, ali ne može pobijediti. To je prikaz mogućega daljnjeg razvoja učenika prema kojemu je prevencija zakazala, odnosno zakazao je cijeli sustav koji nije adekvatno djelovao da bi mu pomogao. Tek tada, kad učenik krene putem delinkvencije i kriminala (nadamo se da ovaj učenik neće), društvo uočava problem i pokušava ga riješiti. Nažalost, tada je već odveć kasno i rezultati su daleko lošiji. Njegov prkos trajno ga usmjerava prema iskrivljenom doživljavanju okoline i ljudi oko sebe. Na neki način on je potencijalna “bomba” koja uvijek može eksplodirati, a moguće posljedice toga su nepoznate.

Hipoteza H2 pretpostavlja komorbiditet pasivnih oblika poremećaja ponašanja.

GRAFIKON 2. KOMORBIDITET DOMINANTNOGA PASIVNOG OBLIKA (POVUČENOSTI) S OBLICIMA POREMEĆAJA PONAŠANJA

Komorbiditet povučenosti u najvećem postotku podrazumijeva potištenost (89,5 %), plašljivost (76,7 %) i nemarnost (73,5 %). Riječ je o komorbiditetu pasivnih oblika poremećaja ponašanja, čime se ujedno verificira hipoteza H2.

Ribić (1991) opisuje potišteno dijete koje je u školi rastreseno, nepokretno, ne prati nastavu, odsutno duhom, nezainteresirano, drži se po strani od svojih vršnjaka i sl. Takav učenik teže pamti i postiže, bez obzira na svoj trud, slabe rezultate u školi. Autor se koristi terminom *emocionalna deprimiranost* nastojeći opisati potištenog učenika s obzirom na njegovo emocionalno stanje. Potišteni učenici također mogu biti razdražljivi.

Međutim, potištenost učenika ne mora nužno biti poremećaj ponašanja. Carlson i Garber (1986) naglašavaju da je kratkotrajna potištenost u djetinjstvu normalna pojava. Reagirajući na teško razočaranje u školi ili izvan nje, dijete može reagirati dubokom depresijom, odnosno potištenošću. Kao značajne prediktore razvoja potištenosti autor osobito naglašava gubitak članova obitelji, iznenadno odvajanje od obitelji, određene disfunkcije i sl. u obitelji. Naravno, to je sasvim normalna reakcija učenika koju učitelj treba prepoznati i pružiti mu adekvatnu pedagošku pomoć. Međutim, manifestiranje potištenosti duže vrijeme prijeti da se navedeni model i način ponašanja učenika nastavi bez obzira na protok vremena od navedenoga stresnog događaja. Tada je riječ o pasivnom obliku poremećaja ponašanja koji zahtijeva učinkovitu pedagošku prevenciju.

Često neprimijećeni, jer znatnije ne ometaju nastavu kao npr. hiperaktivni i agresivni učenici koji pokazuju aktivne oblike poremećaja ponašanja, potišteni su učenici usamljeni, šutljivi, bezvoljni, nenasmijani, nekomunikativni, pasivni, depresivni, nerazigrani i sl. Takvi učenici često sjede sami u klupi, nemaju veći krug prijatelja te su često izloženi ruganjima ostalih učenika. Potištenost je pasivan oblik poremećaja ponašanja koji je blisko povezan s depresivnošću te se označava kao "ponašanje učenika koji je krajnje povučen, mrzovoljan, otresit, šutljiv, pasivan, koji se tuži na umor, tjeskobu..." (prema Uzelac, 1995a, 115).

Košiček i Košiček (1965) navode da je potišteno dijete u školi rastreseno, nepokretno, ne prati nastavu, ni za što se ne zanima, drži se po strani od

ostalih učenika. Usto teško pamti, satima sjedi nad knjigom, ali malo može naučiti. Razdoblje dulje potištenosti može se u učenika razviti u akutno depresivno stanje i rezultirati dubljim emocionalnim poremećajima. Potištenost možda učitelju ne ugrožava izravno nastavni proces jer potišteni učenici verbalno ni fizički ne narušavaju radnu disciplinu i tišinu koja je nužna kako bi nastavnik mogao održavati nastavu. Međutim, nesuradnja, psihička odsutnost i nezainteresiranost učenika koji pokazuju potištenost, učitelju je signal da je takvom učeniku potrebna pomoć. Nedjelovanje u smislu pomoći učeniku kako bi se pronašao uzrok učenikove potištenosti i kako bi mu se moglo pomoći kasnije se može razviti u teže psihičke probleme.

Uzelac i Mikšaj-Todorović (1991) u istraživanju prikazuju rezultate 15,9 % učenika koji pokazuju potištenost. Autori su također opisali dominaciju pasivnih oblika poremećaja ponašanja (nemarnost, nezainteresiranost, plašljivost, povučenost te razmaženost).

Potištenost, kao i ostale pasivne oblike poremećaja ponašanja, možemo razmatrati unutar depresivnosti. Depresija je tematski (semantički) izuzetno široka pojava te nećemo dublje ulaziti u analizu. Osnovno što treba istaknuti jest da je prema epidemiološkim istraživanjima depresivnost u porastu. Gotlib i Hammen (1996) prezentiraju rezultate istraživanja provedenoga u Sjedinjenim Američkim Državama, gdje se pokazuje da je udio depresivnih osoba rođenih od 1905. bio 1 %, a udio rođenih nakon 1955. već je iznosio 6 %. Procjenjuje se da oko 20 – 25 % odraslih osoba i čak 10 – 15 % djece u općoj populaciji ima značajno izražene simptome depresije.

Vulić-Prtorić (2004, 20) depresivnost određuju kao "promjenu raspoloženja, gubitak interesa i anhedoniju, umor i slabljenje životne energije, osjećaj bezvrijednosti i krivnje, teškoće u koncentraciji i donošenju odluka. Na tjelesnom planu, ove promjene prati poremećaj apetita, spavanja i psihomotoričke organizacije". Simptomi depresivnosti mogu se smatrati i rizičnim faktorom za razvoj nekih drugih poremećaja ponašanja te se mogu:

- pojaviti u bilo kojoj dobi
- pojaviti u obliku blagih oblika raspoloženja tuge, do teških depresivnih stanja (poremećaja)

- smanjiti, ali ponovno recidivirati u mnogo težem obliku
- očitovati u trajanju od nekoliko dana do nekoliko godina
- pojaviti samostalno ili istodobno s ostalim oblicima poremećaja ponašanja
- pojaviti kao reakcija na doživljeni stresni događaj, ali i bez vanjskog povoda.

Burnett je (1995) svojim istraživanjem depresivnosti na uzorku od 965 učenika osnovne škole u Australiji prikazao važnost utjecaja na kognitivne sposobnosti učenika koji pokazuju depresivnost. Autor je prikazao nerazumna uvjerenja i nisko samopoštovanje i vrednovanje kao simptome depresivnog ponašanja učenika.

Drugi je oblik po zastupljenosti plašljivost (76,7 %). To je poremećaj ponašanja koji se očituje učenikovom nesigurnošću u sebe, razvijenim strahom od komunikacije, povučenošću, potištenošću i često razvijenim fobijama. Izuzetno je malena razlika između pasivnih oblika kao što su povučenost, potištenost i plašljivost. Često učenik pokazuje cijelu lepezu pasivnih oblika poremećaja ponašanja.

Kao patološka pojava "češća je u starije djece koja se osjećaju nesigurnima, ugroženima, bez samopouzdanja, bespomoćnima i koja u svemu vide prijatnu kojoj se ne mogu samostalno oduprijeti" (prema Tasić, 1994, 27). Uzelac (1991b) opisuje plašljivost učenika u kojega se prepoznaje uznemirenost, bljedilo, pojačano znojenje, kočenje, napetost, zbunjenost, neodlučnost..., a da to nije izazvano objektivnim okolnostima. Plašljivi se učenici ne druže s ostalima, teško komuniciraju i dosta su nesigurni. Treba napomenuti da je plašljivost kao pasivni oblik poremećaja ponašanja smetnja normalnom fizičkom i psihičkom razvoju učenika. Uzelac i Mikšaj-Todorović (1991) u svom su istraživanju utvrdili da je 20,9 % učenika plašljivo. Plašljivi učenici često su i depresivni te žive u svom svijetu, u kojemu svaka komunikacija s vanjskim svijetom znači bojazan i strah od mogućih posljedica. Te posljedice zapravo ne postoje, već su rezultat psihičkih disfunkcija, nestabilnosti učenika. Uloga je učitelja podržati pravilan psihofizički razvoj učenika kako bi osnažio njegovu ličnost te ga učinio sposobnim za suočavanje s izazovima u životu.

Međutim, inidikativno je da u značajnom postotku postoji komorbiditet povučenosti (pasivnog oblika poremećaja ponašanja) s aktivnim oblicima poremećaja ponašanja (bježanjem s nastave, 57,4 %), fizičkom agresivnošću (45,9 %), konzumiranjem alkohola (45,2 %) i rastresenošću (47,5 %). **Time se ujedno verificira hipoteza H3, koja pretpostavlja da je komorbiditet dominantnog manifestacijskog pasivnog oblika poremećaja ponašanja (povučenost) u značajnoj mjeri popraćena s aktivnim oblicima poremećaja ponašanja.**

Komorbiditet povučenosti je u najvećoj mjeri popraćen s bježanjem s nastave (57,4 %) kao aktivnim oblikom poremećaja ponašanja. Bježanje s nastave aktivni je oblik poremećaja ponašanja i česta je pojava u osnovnim i srednjim školama. Sukladno statističkim izvještajima o neopravdanim izostancima učenika na polugodištu i na kraju školske godine, bježanje s nastave sve više postaje trend među učenicima. Andrilović i Čudina (1990) naglašavaju da bježanje iz škole nije samo izraz želje za avanturom, nego i bijeg od problema koje stvara škola. Svojevoljno, samoinicijativno napuštanje nastave ili "markiranje" u većini slučajeva nije stigmatizirano kao poremećaj ponašanja. Međutim, neki učenici stalno bježe s nastave, što tu pojavu generira kao poremećaj ponašanja. Učestalo bježanje s nastave udaljuje učenika od odgojno-obrazovnog procesa, odnosno od mogućnosti da mu se pedagoški preventivno pomogne. Uzelac, Matijević i Marčetić (2003) u istraživanju fenomenologije i etiologije bježanja s nastave učenika srednjih škola upozoravaju da je najčešći razlog takvog ponašanja "nešto vezano uz učenika". Upravo je taj razlog najčešći na svim razinama "markiranja":

- u neopravdanom kašnjenju na početak nastave, 33 %
- u neopravdanom izostajanju ispitanika usred nastave, 34 %
- u neopravdanom napuštanju nastave prije njezina završetka, 34 %
- u cjelodnevnom neopravdanom izostanku s nastave, 27 %
- u neopravdanom višednevnom izostajanju s nastave, 21 %.

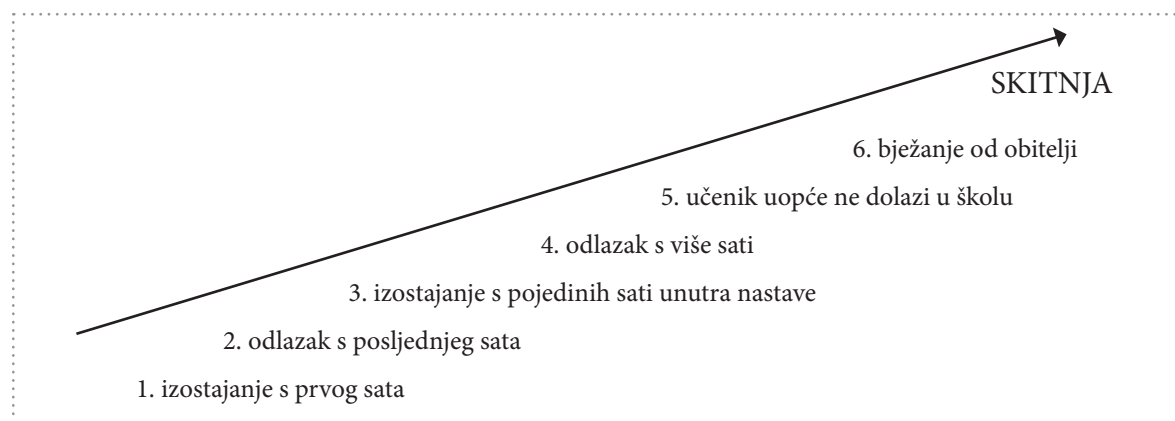
Analizirajući rezultate kvazikanoničke korelacijske analize, autori određuju neuspjeh u učenju

kao temeljni razlog bježanja s nastave, i to u učenika trećih razreda. Indikativan je rezultat da su upravo učenici trećih razreda najviše bježali s nastave. Autori to objašnjavaju činjenicom da je riječ o pretposljednem razredu strukovne škole te ujedno i posljednjem razredu srednjoškolskog obrazovanja. Analogno podatku da bježanje s nastave ima uzlaznu putanju s obzirom na dob, zabrinjava činjenica da nam već u osnovnim školama, i to u nižim razredima, učenici sve više “markiraju”, odnosno bježe s nastave.

Svojevrsni trend “markiranja” s nastave često je dječja avantura u uzorku tih ispitanika. Međutim, nije samo problem to što učenici bježe s nastave, iz škole, već je mnogo alarmantnije pitanje gdje provode vrijeme dok nisu u školi. Bježanjem s nastave i odlaskom u različite kafiće, učenik upoznaje cigarete, alkohol ili drogu, jer su upravo takva mjesta većinom sastajališta raznih rizičnih i kriminogenih

skupina. U školama se bježanje s nastave očituje na dva načina: jedni učenici lažnim ispričnicama i opravdanjima često izbjegavaju nastavu određenih predmeta, a drugi, bez ispričnica i opravdanja duže vrijeme ne dolaze na nastavu. U tom se slučaju zbog većeg broja neopravdanih sati, sukladno statutu škole, poduzimaju određene pedagoške mjere, te konačno isključenje iz škole. Česta je pojava u našim osnovnim i srednjim školama da učenici “markiraju” s nastave te lažnim ispričnicama opravdavaju sate. Ako tada još i ne pokazuju poremećaje ponašanja, prijeto ozbiljna opasnost da se izvan škole upoznaju s raznim rizičnim skupinama, drogom i/ili alkoholom te se sve više udaljavaju od stručno-pedagoške pomoći koja im je prijeko potrebna.

Bježanje s nastave blaži je oblik skitnje (predelinkventno ponašanje) i može se opisati sljedećom skalom gradacije (prema Uzelac i Ricijaš, 2005, 441).

Bježanje s nastave ozbiljan je problem za organizaciju nastave te onemogućuje odgojno-obrazovano i preventivno djelovanje jer su takvi učenici nedostupni (odsutni). DeKalb (1999) opisuje bježanje s nastave u američkim školama kao velik problem. Naime, procjenjuje se da u New Yorku od milijun učenika svakodnevno s nastave bježi oko 15 000 njih. Autor bježanje s nastave povezuje s razvojem ostalih oblika poremećaja ponašanja te naglašava da se u prevenciju uključuje i angažira cjelokupni sustav (policija, sudstvo, roditelji). Riječ je o novčanom kažnjavanju maloljetnika i njihovih roditelja.

Uzelac i Ricijaš (2005, prema Mogulescu i Segal, 2002) navode primjer države Ohio, u kojoj se bježanje s nastave nastoji riješiti medijacijom kojoj su nazočni učenik, roditelji, ravnatelj, razrednik i posebni službenik zadužen za neopravdano izostajanje učenika. Ako proces medijacije ne uspije, slučaj se prenosi na pravosudnu razinu, pa se tim problemom dalje bavi sud. Autori ističu da se u proces medijacije ne uključuju učenici mlađi od učenika šestog razreda jer se vjeruje da je bježanje s nastave u tako ranoj dobi više odraz obiteljskih prilika nego njihova bunta i poremećaja ponašanja (isto, 451).

4. Zaključna razmatranja

Koristeći se rezultatima prethodnog istraživanja i izučavanja sličnih istraživanja o pedagoškoj trihotomiji poremećaja ponašanja, očito je da se uz dominantan oblik ponašanja pojavljuju i ostali oblici koji su njihov sastavni ili zaseban dio. Sa stajališta pedagoške prevencije, važno je prepoznati sve manifestacijske oblike ponašanja koje pokazuje određeni učenik. Njihova povezanost i isprepletenost, ovisno o intenzitetu i intermitenciji određenog oblika, otežava provedbu pedagoške prevencije. U radu je prepoznat komorbiditet dominantnog oblika ponašanja (fizičke agresivnosti) s cijelom lepezom oblika ponašanja. Učenici koji su fizički agresivni ujedno su nametljivi, verbalno agresivni, prkosni i sl. Zapravo, učitelji su prepoznali fizičku agresivnost kao dominantan oblik koji im u radu stvara najveći problem, ali i oblike koje su pokazali njihovi agresivni učenici. Naglašeni komorbiditet fizičke agresivnosti s navedenim oblicima ponašanja pedagoško-preventivni je izazov s obzirom na provedbu specifičnih mjera pedagoške prevencije za svaki određeni oblik. Verifikacija hipoteza H2 i H3 potvrdila je pretpostavku da postoji komorbiditet pasivnih oblika ponašanja, ali i značajan komorbiditet dominantnoga pasivnog oblika (povučenosti) s aktivnim oblicima poremećaja ponašanja (fizičkom agresivnošću i bježanjem s nastave). Statistički opisan komorbiditet pasivnih s aktivnim oblicima poremećaja ponašanja upućuje na suprimaciju ne-

gativnih emocija, posljedica čega je fizička agresivnost i bježanje s nastave.

Sa stajališta provedbe pedagoške prevencije, povučeni se, potištenim, plašljivim učenicima često ne pridaje odgovarajuća pozornost. Smatrajući da su takva ponašanja prolazna, da opisuju osobnost i temperament učenika ili su posljedica odnosa prema sredini te da će sama od sebe proći pedagoški je neopravdano. Upravo iz prezentiranih rezultata komorbiditeta vidi se da su takvi učenici, ovisno o intenzitetu poremećaja, također bili fizički agresivni ili su bježali s nastave. Taj podatak pokazuje potrebu aktivnoga preventivnog rada upravo s učenicima koji su povučeni i potišteni, plašljivi odnosno čija ponašanja ne ometaju nastavu u mjeri u kojoj to čine npr. fizički agresivni, prkosni i nametljivi učenici. Ne pazeći ni na mjesto ni na vrijeme, takvi učenici u određenom trenutku mogu biti iznimno agresivni.

Komorbiditet oblika poremećaja ponašanja pedagoška je osebujnost sa stajališta provedbe specifičnih mjera prevencije s obzirom na njihov manifestacijski oblik. Unutar proučavanja pedagoške trihotomije poremećaja ponašanja komorbiditet oblika poremećaja pokazuje široku lepezu ponašanja koja se u različitom obliku i intenzitetu očituju u određenih učenika. Stvarno fenomenološko praćenje stanja na terenu i osebujnosti (komorbiditet) usmjeravaju razvoj pedagoške prevencije. Tom cilju u prilog idu i rezultati ovog rada.

Literatura

- Andrilović, V., Čudina, M. (1990), *Osnove opće i razvojne psihologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, J., Koller-Trbović, N., Žižak, A. (1993), *Integralna metoda u radu s predškolskom djecom i njihovim roditeljima*. Zagreb: Alinea.
- Burnett, P. C. (1995), Irrational beliefs and self-esteem: Predictors of depressive symptoms in children? *Journal of Rational Emotive and Cognitive Behavior Therapy*, 13 (3), 193 – 201.
- Campbell, S. B. et al. (1991), Noncompliant behavior, over-activity and family stress as predictors of negative maternal control with preschool children. *Development and Psychopathology*, 3 (2), 175 – 190.
- Carlson, G., Garber, J. (1986), Developmental Issues in the Classification of Depression in Children. In: Rutter, M., Izard, C., Read, P. (eds.), *Depression in Young People: Developmental and Clinical Perspectives*. New York: Guilford, 16 – 31.
- DeKalb, J. (1999), Students Truancy. *ERIC Digest*, No. 125.
- Dodge, K. A. (1994), Socialization mediators of the relation between socioeconomic status and

- child conduct problems. *Child Development*, 65 (2 Spec. No), 649 – 665.
- Gotlib, I. H., Hammen, C. L. (1996), *Psychological Aspect of Depression*. New York: John Wiley & Sons.
- Hoghugh, M. (1992), *Assessing Child and Adolescent Disorders*. London: Sage Publications.
- Košiček, M., Košiček, T. (1965), *I vaše dijete je ličnost*. Zagreb: Panorama.
- Mogulescu, S., Segal, H. J. (2002), *Approaches to Truancy Prevention-Reports-Descriptive (141)*, Vera Institute of Justice, www.vera.org.
- Opić, S. (2000), Učestalost manifestiranja oblika rizičnog socijalnog ponašanja učenika osnovne škole. *Zbornik učiteljske akademije u Zagrebu*, 2 (1-2), 35 – 43.
- Prekop, J. (1995), *Mali tiranin: Kakav oslonac djeca traže*. Zagreb: Educa.
- Price, J. H., Everett, S. H. (1997), Teacher's perceptions of violence in the public school: The Metlife survey. *American Journal of Health Behavior*, 21 (3), 172 – 177.
- Ribić, K. (1991), *Psihofizičke razvojne teškoće*. Zadar: ITP forum.
- Tasić, D. (1994), *Djetetov pojam o sebi i ispoljavanje poremećaja ponašanja obzirom na odnos s roditeljima*. Magistarski rad. Zagreb: Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
- Uzelac, S., Mikšaj-Todorović, Lj. (1991), Osnovna obilježja ispitanih oblika ponašanja. *Defektologija*, 27 (1), 45 – 71.
- Uzelac, S. (1995a), *Socijalna edukologija: Osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju*. Zagreb: Sagena.
- Uzelac, S. (1995b), Prkos kao jedan od kriterija pravovremene identifikacije učenika osnovne škole rizičnog socijalnog ponašanja. *Kriminologija & socijalna integracija*, 3 (2), 107 – 121.
- Uzelac, S., Matijević, M., Marcetić, A. (2003), Kvizikanoničke relacije između sociodemografskog statusa učenika srednjih škola i neopravdanog izostajanja s nastave. *Zbornik Učiteljske akademije u Zagrebu*, 5 (1), 43 – 53.
- Uzelac, S., Ricijaš, N. (2005), Bježanje učenika s nastave i od obitelji. *Napredak*, 146 (4), 440 – 454.
- Vulić-Prtorić, A. (2004), *Depresivnost u djece i adolescenata*. Jastrebarsko: Naklada Slap.